

Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH

Preporuke civilnog društva za brži put prema EU

Sadržaj

Uvod	3
1. Ocjena sadašnjeg stanja u poljoprivredi i ruralnom razvoju BiH	4
1.1. Glavni indikatori stanja	4
1.2. Uzroci	6
2. Pregled željene situacije u BiH kao članici EU	10
3. Pregled koraka koje BiH treba učiniti kako bi ispunila uvjete procesa pridruživanja	11
4. Krajnja korist za građane od ispunjavanja uvjeta u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, u procesu pridruživanja EU	15
Dodatak: Spisak organizacija koje su učestvovala u konsultacijama Građana za Europu	17
Skraćenice	18
Bibliografija	19

Pripremili tematski stručnjaci u okviru inicijative Građani za Europu, na osnovu konsultacija sa organizacijama civilnog društva (Dodatak 1):

- Aleksandar Milanović, NVO LIR, Banja Luka
- Elvedin Čolaković, Savez udruženja asocijacija organskih proizvođača F BiH
- Sanela Klarić, Udruženje GREEN BUILDING COUNCIL, Sarajevo
- Sead Jeleč, Udruženje poljoprivrednika KS, Sarajevo

Sadržaj ovog dokumenta ne odražava mišljenje institucija Europske unije

Septembar 2011.

Uvod

Mreža organizacija civilnog društva iz cijele Bosne i Hercegovine, Građani za Europu, tokom 2011. godine vodila je opsežne konsultacije sa relevantnim sudionicima civilnog društva te predstavnicima vlasti u BiH. Cilj dijaloga bio je usmjeren na povećanje nivoa i kvalitete javne rasprave o ključnim mjerama koje treba preduzeti kako bi BiH napredovala prema članstvu u Europskoj uniji, a posebno u oblastima poljoprivrede i ruralnog razvoja, energetike i okoliša, te rada i zapošljavanja.

Ova građanska inicijativa predstavljala je nastavak rada mreže nevladinih organizacija koje su 2010. vodile dijalog sa političkim strankama u predizbornom periodu. Aktivnosti u okviru inicijative „Građani za Europu“ odvijaju se pod pokroviteljstvom Specijalnog predstavnika Europske unije u BiH/Šefa Delegacije Europske unije u BiH, uz finasijsku podršku Švedske Agencije za međunarodni razvoj (SIDA), i u saradnji sa Direkcijom za europske integracije BiH.

Tokom 2011. godine, predvođena udruženjem „Vesta“ iz Tuzle, inicijativa „Građani za Europu“ je okupila 33 organizacije civilnog društva, kao i niz njihovih stručnjaka koji su po tematskim oblastima nastavili istraživati i analizirati preporuke objavljene u sklopu inicijative u 2010. godini. Tematski stručnjaci su javno konsultovali više desetina organizacija civilnog društva i stručnih pojedinaca u sektorima poljoprivrede i ruralnog razvoja, energije i okoliša, te rada i zapošljavanja, širom BiH, uključujući poslodavce, univerzitetske profesore, sektorska udruženja, poljoprivrednike, razvojne agencije, biroe, i druge zainteresirane strane.

Prilikom konsultacija o ruralnom razvoju i poljoprivredi, održanih u Mostaru u aprilu 2011. godine, Građani za Europu su okupili više od 60 predstavnika organizacija civilnog društva zainteresiranih za unapređenje ruralnih područja i poljoprivrede u BiH. Prijedlozi i razmišljanja iznijeti tokom ovog susreta usvojeni su i detaljno elaborirani u priloženom dokumentu prijedloga javne politike. Konsultacijama u Mostaru predhodili su individualni razgovori sa više desetina pojedinaca, organizacija i institucija iz cijele Bosne i Hercegovine, tokom kojih su detaljno analizirani problemi i mogućnosti daljeg razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Združene preporuke iz obimnog procesa konsultacija bile su okosnica za razgovore koji su Građani za Europu u maju 2011. godine vodili sa relevantnim predstavnicima vlasti na svim nivoima u BiH, s ciljem pridobijanja njihove javne posvećenosti napretku države prema Europskoj uniji.

Dokument „Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH - Preporuke civilnog društva za brži put prema EU“ nudi osvrt na istraživanja, javne konsultacije, te razgovore s vlastima, i jezgrovito prikazuje trenutnu situaciju u oblasti ruralnog razvoja i poljoprivrede u BiH kroz perspektivu široke lepeze ključnih nevladinih učesnika u ovom sektoru, te daje konkretne

i razrađene preporuke za napredak u ovoj oblasti u kontekstu pridruživanja Europskoj uniji, kao i osvrt na osnovne perspektive i pomake nakon konsultacija sa predstavnicima vlasti.

Preporuke civilnog društva se podudaraju sa preporukama za BiH iz Europskog partnerstva, te između ostalog pozivaju na:

- izradu strategije ruralnog razvoja na državnom nivou,
- potpunu harmonizaciju i implementaciju Zakona o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju BiH, te
- jaču koordinaciju države, entiteta i Brčkog distrikta u ovoj oblasti,
- jaču saradnju vladinih institucija sa organizacijama civilnog društva koje imaju sposobne stručnjake, relevantne za svaki proces razvoja javnih politika u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Dokument naglašava kako bi sve sprovedene mjere između ostalog postepeno omogućile veću novčanu pomoć poljoprivrednicima u BiH.

Predstavnici nadležnih ministarstava na državnom i entitetskim nivoima su prilikom sesije u zgradi Parlamenta BiH u Sarajevu podržali preporuke civilnog društva, te prepoznali da je BiH u zaostatku sa izdvajanjima za poljoprivredu i ruralni razvoj sa manje od 5%, u poređenju sa Europskom unijom koja izdvaja više od 40% budžeta u ovoj oblasti. Predstavnik Ministarstva za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose Bosne i Hercegovine naglasio je u junu 2011. godine da će ovo ministarstvo uskoro podržati formiranje Mreže za ruralni razvoj u kojoj će članovi biti i predstavnici civilnog društva, da će izdati javni izvještaj o svom radu, kao i da će do kraja 2011. godine u potpunosti profunkcionisati Ured za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja. Poslanici parlamenta su pozvali ministarstva da preporuke Građana za Europu prosljede u parlamentarnu proceduru.

Takođe, nakon javnih konsultacija sa predstavnicima vlasti, tematski stručnjaci Građana za Europu su u mjesecu julu dobili jedinstvenu priliku da na poziv Odbora za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo Parlamenta Federacije BiH, prezentiraju zaključke i preporuke sadržane u ovom dokumentu, na prvoj sjedinici Odbora, na kojoj se između ostalog razmatrao i Izvještaj o stanju poljoprivrede u 2010. godini. Ovom prilikom, predstavnica Građana za Europu je u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja skrenula pažnju na vrlo značajne izazove za BiH u ovom sektoru, u kontekstu procesa europskih integracija, te istovremeno predložila niz značajnih koraka koji bi Bosni i Hercegovini olakšali ovaj put.

1. Ocjena sadašnjeg stanja u poljoprivredi i ruralnom razvoju BiH

1.1. Glavni indikatori stanja

U analizi sektora koja je data u okviru inicijative Građani za Europu još tokom 2010. godine, prikazani su neki važniji indikatori stanja u sektoru. U cilju izbjegavanja ponavljanja, u ovom dokumentu se prezentira jedan broj važnijih podataka i stavova koji nisu dati u pomenutoj analizi, a utemeljeni su na sugestijama nekoliko desetina najrelevantnijih aktera civilnog društva (nevladinih organizacija, zemljoradničkih zadruga, firmi iz poljoprivredne proizvodnje i prerađivačke industrije, komore, fakulteti...). Važno je napomenuti da se malo toga promijenilo za proteklih godinu dana u sektoru, kao i da se može primjetiti samo ograničen napredak ako se posmatra duži period. Za stanje u poljoprivredi generalno se može reći da je stagnantno, uz manja poboljšanja u određenim njezinim dijelovima, odnosno pogoršanja u drugim.

U Izvještaju o napretku BiH za 2010. godinu, koji je pripremljen od strane Europske komisije stoji: „Nije bilo napretka u osnivanju državnog Ministarstva poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa imenovalo je radne grupe za uspostavu agencije za plaćanje i upravljačko tijelo za strukture ruralnog razvoja IPA-e (IPARD)“. Vijeće ministara je usvojilo odluku o osnivanju nove upravne jedinice Ured za usklađivanje i koordinaciju sistema plaćanja i dodijelilo budžet za dodatno osoblje. Ipak, Ured još uvijek nije operativan. Sveukupno gledano, bolja koordinacija između države i entiteta je od ključne važnosti za djelotvoran administrativni sistem i zakonodavstvo. Takođe, za efikasan rad Sektora poljoprivrede, prehrane, šumarstva i ruralnog razvoja u državnom Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, potrebno je zaposliti dodatno osoblje.

Sveukupno gledano, pripreme u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja su u ranoj fazi i potrebna je jača koordinacija između države i entiteta u usklađivanju sa *acquis-em* u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Kada govorimo o ruralnom razvoju, većina sagovornika ovo neizostavno pitanje veže isključivo za poljoprivredu, dok je ruralni razvoj mnogo širi termin koji uključuje pored poljoprivrede i infrastrukturu, obrazovanje, turizam, zdravlje, okoliš i mnogo više, te za krajnji cilj ima poboljšanje kvalitete života u ruralnim zajednicama. Na žalost, BiH nema jasnu viziju razvoja ruralnih zajednica, niti strategiju ruralnog razvoja na državnom nivou. Što se tiče entiteta, RS je usvojila strategiju za

ruralni razvoj ali je suočena sa manjkom procjena i dokaza kada je u pitanju implementacija iste. U Federaciji BiH strategija za ruralni razvoj nikada nije urađena, uz objašnjenje da se čeka na državnu strategiju. Brčko Distrikt takođe nema ovu strategiju. Trenutna situacija je takva da RS ima Program ruralnog razvoja, dok ga drugi entitet i Brčko distrikt još uvijek nemaju, uz činjenicu da isti ne postoji ni na državnom nivou. Praksa izrade strateških dokumenata za ruralni razvoj na svim nivoima, od lokalnog preko kantonalnog i entitetskog, svakako predstavlja doprinos za lakše kreiranje strategije na državnom nivou. Bilo bi neophodno razviti bolju koordinaciju između entiteta i Brčko distrikta sa MVTEO kako bi se započelo sa izradom strategija na državnom nivou. Pored nepostojanja jasne vizije, veliki problem u ovom sektoru predstavlja manjak kapaciteta za preuzimanje svih postojećih obaveza.

Učešće poljoprivrede u bruto nacionalnom prihodu BiH je smanjeno u posljednjih dvanaestak godina sa oko 14% na oko 8%, što je rezultat njene stagnacije u odnosu na druge privredne grane u kojima se bilježi određeni napredak.

Sastanak sa civilnim društvom na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj“, Mostar, 27. april 2011.

Drugi važan indikator je korištenje poljoprivrednih resursa - zemljišta, i to onog najkvalitetnijeg, kakve su oranice. U BiH se sije svega oko 53 % oranica (u F BiH ispod 50%, RS oko 55%). U dva entiteta trendovi korištenja oranica su različiti. U Republici Srpskoj se sjetva povećava (tokom 15 godina za oko 35 000 ha), a u F BiH trend je negativan. U Federaciji se danas sije manja površina nego neposredno nakon zadnjeg rata. Uz to, broj uslovnih grla stoke po hektaru oranica je ispod 0,5 što je 4-5 puta manje nego u zemljama sa razvijenom poljoprivredom. Učešće stočarske proizvodnje u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji je ispod 40%, što je sintetički indikator opšte nerazvijenosti poljoprivrede. Ovo sve pokazuje da se kvalitetno zemljište, kao naš osnovni poljoprivredni resurs, koristi na vrlo ekstenzivan način. Radi usporedbe, u Makedoniji koja ima agrarnu i posjedovnu strukturu sličnu našoj, praktično se siju sve oranice. Razlog tome nije marljivije stanovništvo nego stimulativna agrarna politika.

Treći relevantni indikator stanja i razvijenosti naše poljoprivrede se odnosi na stepen zadovoljenja našeg

stanovništva vlastitom hranom i pićem (tzv. samodovoljnost). Ta samodovoljnost iznosi oko 40% i ne smanjuje se u zadnjih 15 godina. Prije rata taj procenat iznosio je oko 75% (i pored usitnjenih parcela). Usko sa ovim vezan je i spoljno-trgovinski deficit u razmjeni sa poljoprivrednim proizvodima koji iznosi oko 2 milijarde/god i koji se godinama održava na tom nivou. Izvoz ovih proizvoda u zadnjih nekoliko godina raste te je pokrivenost uvoza izvozom porasla sa 13% prije desetak godina na oko 23% u 2010. godini. Ipak, najveća naša pojedinačna uvozna stavka nije hrana nego pivo (koje je proglašeno hranom). Zatim slijede žito, meso, mlijeko, duhan, kafa, voće i povrće, šećer i ulje. Dakle, navedena hrana predstavlja ključne poljoprivredne prehrambene artikle od kojih se većina mogu proizvoditi u BiH, izuzev šećera i kafe.

U opisu stanja u poljoprivredi važno je istaći i nisku produktivnost po jedinici površine, po grlu stoke i po uloženom radu, te nisku tehničko-tehnološku opremljenost naših gazdinstava. Ta je produktivnost u ratarskoj proizvodnji 2-3 puta manja nego u razvijenim zemljama. Slično je i u proizvodnji mlijeka i mesa preživara i svinja. Povećanje produktivnosti u poljoprivrednom sektoru je ključni cilj ruralnog razvoja. Kod povećanja produktivnosti dolazi do smanjenja broja uposlenih direktno u poljoprivrednom sektoru kojima je kroz programe ruralnog razvoja neophodno obezbijediti poslove u drugim sektorima koji su planirani u razvojnim programima ruralnih zajednica, tzv. diverzifikacija u zapošljavanju. Bez vizije ruralnog razvoja BiH teško je odgovoriti na zahtjeve.

U istom izvještaju Europske komisije za 2010. godinu, navodi se sljedeće: „Savjetodavno vijeće za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj je operativno. Ipak, koordinacija između sektora i učesće nevladinog sektora i dalje su slabi. Entiteti nisu povećali ukupnu podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju, a veći dio ove podrške namijenjen je mjerama ruralnog razvoja. Odsustvo djelotvorne administracije i efikasnih kreditnih šema za poljoprivredu sprječava konkurentnost poljoprivrednika i industrije za preradu poljoprivrednih proizvoda.

Ograničeni napredak postignut je na unapređenju poljoprivredne statistike. Usaglašen je akcioni plan za izradu mreže računovodstvenih podataka o farmama u izabranim opštinama. Započele su pripreme za poljoprivredni popis koji će se izvršiti nakon popisa stanovništva i domaćinstava. Popis stanovništva i domaćinstava će osigurati podatke samo o poljoprivrednim imanjima. Nedostatak pouzdane statistike ugrožava razvoj poljoprivrednih i ruralnih politika u BiH. Ove činjenice također, otežavaju i proces ulaska u WTO i kasnije pregovore sa EU u vezi sa poglavljem poljoprivrede.

Usvojena je odluka o uspostavljanju državnog sistema za praćenje i evaluaciju u oblasti poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja. U toku je testiranje informacionog sistema za integrisani registar poljoprivrednih imanja. Ipak, sistem zemljišnih registara nije usklađen, a upravljanje zemljištem je potrebno unaprijediti.“

U pomenutom izvještaju posebna pažnja je posvećena izvještaju o napretku u oblasti sigurnosti hrane: „Malo napretka je postignuto u oblasti sigurnosti hrane. Usvojeno je provedbeno zakonodavstvo. Završeno je ocjenjivanje laboratorija za hranu, a intenzivirana je i obuka inspektora. Potrebno je izraditi državni plan za laboratorije za hranu, te unaprijediti kapacitete za testiranje.

Bilježi se određeni napredak u oblasti veterinarske i fitosanitarne politike. U sektoru veterinarstva usvojeno je provedbeno zakonodavstvo o zdravlju i dobrobiti životinja. Utvrđeni su uslovi za stavljanje određenih uvezenih proizvoda na tržište. Usvojene su izmjene i dopune pravila koja uređuju preglede životinja za klanje. Potrebno je izmijeniti i dopuniti državni Zakon o veterinarstvu kako bi se omogućilo približavanje *acquis-u* i usklađivanje zakonodavstva na nivou entiteta. Usljed budžetskih ograničenja nije došlo do povećanja broja zaposlenih u državnoj Agenciji za sigurnost hrane, Uredu za veterinarstvo i Upravi za zaštitu zdravlja bilja. I dalje je nejasna podjela nadležnosti u oblasti sigurnosti hrane, veterinarstva i fitosanitarne oblasti. Nije bilo napretka u akreditaciji laboratorija za veterinarsku dijagnostiku.

Izmijenjena i dopunjena odluka o označavanju životinja i kontroli njihovog kretanja uspostavila je pravnu osnovu za označavanje malih preživara i svinja. U pripremi je IT sistem za označavanje životinja u cijeloj zemlji. Kampanja za vakcinisanje protiv bruceloze dala je prve pozitivne rezultate, a izrađen je nacrt strategije za kontrolu. Poboljšana je veterinarska kontrola na granicama.

Sastanak sa civilnim društvom na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj”, Mostar, 27. april 2011.

U fitosanitarnom sektoru je objavljeno provedbeno zakonodavstvo čime je otvoren put programu za nadzor krompira, te unaprijeđeni izvozni kapaciteti Bosne i Hercegovine. Usvojene su izmjene i dopune zakonodavstva o sredstvima za zaštitu bilja. Usvojena je nacionalna sortna lista. Bosna i Hercegovina je počela provebu Roterdamske konvencije imenovanjem Uprave za zaštitu zdravlja bilja državnim organom za ovu oblast.“

Na državnom nivou potrebno je izraditi zakone kojima se preuzima *acquis* iz oblasti ribarstva. Kada je riječ o količini i vrijednostima, uvoz ribe i ribljih proizvoda iz EU u Bosnu i Hercegovinu je smanjen. Došlo je do povećanja izvoza ovih proizvoda u EU. Primjer podsticajne politike proizvodnji ribe na entitetskom nivou je značajan ilustrativan primjer neharmonizovanosti mjera podsticaja poljoprivrednoj proizvodnji između entiteta. Naime, podsticaji za proizvodnju ribe su znatno veći u FBiH nego u RS, pri čemu su i vodoprivredne naknade koje proizvođači plaćaju za korištene vodne resurse u RS visoke, odnosno nestimulativne i nepovoljne za značajniji razvoj proizvodnje ribe.

U dijelu izvještaja Europske komisije o napretku BiH u 2010. godini, koji se odnosi na poljoprivredu i ruralni razvoj, na kraju se navodi i preporučuje: „Sveukupno gledano, pripreme u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, sigurnosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike i ribarstva još uvijek su u ranoj fazi. Bosni i Hercegovini nedostaje sveobuhvatna strategija za usklađivanje sa *acquis*-em u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Kapaciteti za kreiranje politike na državnom nivou su slabi. Ne postoji koordinacija između državnog i entitetskih nivoa, što ugrožava usklađenu provedbu zakonodavstva. Nisu uspostavljene strukture za provedbu pete komponente IPA-e (IPARD) za ruralni razvoj. Ograničeno sprovođenje zakonodavstva iz oblasti veterinarstva, sigurnosti hrane i fitosanitarne oblasti na državnom nivou sprečava poljoprivredno-prehrambene pogone u postizanju značajnijeg napretka ka dostizanju standarda EU. Potrebno je ojačati kapacitete službene kontrole, sistem laboratorija za sigurnost hrane, te veterinarsku i fitosanitarnu oblast.”

1.2. Uzroci

Identifikacija uzroka opisanog stanja u poljoprivredi iz vizure resornih institucija vlasti i objektivnih i neutralnih analitičara iz civilnog sektora, dijametralno se razlikuju. Akademska zajednica je aktivno uključena u kreiranje strateških dokumenata u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, te u kreiranje određenih zakonskih rješenja, posebno podzakonskih akata. Međutim, donesene strategije se ne provode na adekvatan način, te akademska zajednica prvenstveno kritikuje neadekvatan monitoring provođenja strategija i neprovođenje mjera i preuzetih nadležnosti u implementaciji strategija. Predstavnici drugih organizacija civilnog društva, osim akademske zajednice su manje ili nikako uključeni u gore navedene aktivnosti.

Ovaj dokument predstavlja analizu uzroka stanja u poljoprivredi BiH iz perspektive stručnjaka, kao i građana i građanskih organizacija koje sudjeluju u ovom sektoru.

U sljedećem tekstu navode se neki od važnijih navedenih uzroka sadašnjeg lošeg stanja u sektoru:

a. Potpuno neorganiziran i segmentiran ne-vladin (NVO) sektor u poljoprivredi

Dobro organizirani i ujedinjeni predstavnici nevladinog sektora u razvijenim zemljama su ključni partneri vladinom sektoru. Njihovo se, mišljenje poštuje i uvažava, njihova se podrška, znanje i analitičke vještine koriste od strane resornih institucija i oni učestvuju u procesima izrade, adaptacije u implementaciji razvojnih strategija i programa, kao i u procesima adaptacije, monitoringa i evaluacije istih. Tamo gdje nema dobre organizacije i jedinstva civilnog društva, predstavnici vladinog sektora imaju veću slobodu da bez konsultacija sa građanima kreiraju politike i planove. Slabo uvezivanje civilnog društva i fokusiranost pojedinih njegovih dijelova isključivo na uske grupne interese slabi ugled i uticaj nevladinog sektora. U takvoj situaciji izostaje usredsređenost nevladinih organizacija na ključne sektorske probleme kao što su obaveze preuzete u procesu približavanja EU, izrada i implementacija strateških dokumenata i programa rada resornih institucija, analize i preporuke, te se dozvoljava slabljenje uticaja ovog sektora. Bolja koordinacija i komunikacija između ova dva sektora je ključna za proces povjerenja, aktivnog djelovanja i uzajamne pomoći u budućnosti.

b. Nekonkurentnost domaćih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

BiH je u okviru ugovora o slobodnoj trgovini uzajamno liberalizovala svoju trgovinu sa svim stranama Sporazuma CEFTA 2006, izuzev sa Albanijom, sa kojom ima neznatan broj tarifnih linija koje nisu liberalizovane. U Sporazum CEFTA 2006 su prenesene koncesije iz bilateralnih sporazuma. Činjenica je da CEFTA nije donijela novine u liberalizaciji već je samo objedinila ranije bilateralne ugovore o slobodnoj trgovini. Koncesije koje su dogovorene u tim bilateralnim ugovorima su samo prenijete na CEFTA-u. Mišljenje konsultovanih organizacija civilnog društva (OCD) u BiH je da MVTEO i Vijeće ministara BiH ne koriste dovoljno mogućnosti unutar Sporazuma CEFTA (Član 23.) i drugih spoljnotrgovinskih sporazuma, a na osnovu Odluke o mjerama zaštite domaće proizvodnje (Sl. Gl. BiH broj: 30/02) da zaštite domaće tržište od prekomjernog uvoza određenih proizvoda, iako stoji činjenica da uvoz pojedinih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda ne uzrokuje ozbiljne štete. Pozivajući se na ove

moćnosti, domaći proizvođači su se nekoliko puta obraćali nadležnima u MVTEO, ali mjere ni po jednom od zahtjeva nisu provedene, zbog neopravdanosti njihovog uvođenja prema istraživanjima MVTEO. Mišljenje konsultovanih OCD je da domaće (BiH) institucije u momentu pregovaranja nisu bile dovoljno spremne da kroz bilateralne sporazume, odnosno kasnije i CEFTA sporazum osiguraju uslove za povoljniji položaj domaćih proizvođača u odnosu na konkurente izvana, a posljedice toga poljoprivredni proizvođači i danas osjećaju. Za stvaranje uslova za uređenje domaćeg tržišta, konsultovane OCD smatraju da Bosna i Hercegovina treba sprovesti čitav niz mjera pored novčane podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju, uključujući i intervencija na polju uvođenja zaštitnih mjera u skladu sa CEFTA i drugim spoljnotrgovinskim sporazumima. S druge strane, za razliku od njenih najvažnijih partnera u okviru CEFTA, BiH još uvijek nema status zemlje kandidata za članstvo u EU, pa tako ni prava koja iz toga proizilaze.

Mišljenje konsultovanih OCD je da ovakav položaj BiH otežava plasman domaćih poljoprivrednih proizvoda i destimuliše bavljenje poljoprivredom, u skladu sa prethodno prezentiranim podacima, a odnose se na korištenje resursa. Bez većih domaćih novčanih, institucionalnih, kreditnih i drugih podrški, bez adekvatnih mjera zaštite domaće proizvodnje i drugih mjera za podršku i plan razvoja, mišljenje konsultovanih OCD u BiH je da sama poljoprivredna gazdinstva ne mogu povećati svoju konkurentsku moć, što je uslov za njihov održivi opstanak.

c. Nedovoljna novčana podrška sektoru

Mišljenje konsultovanih OCD je da su novčane subvencije iz budžeta BiH podijeljene na razne i brojne nivoe vlasti, nedovoljne, kao i međusobno neusklađene, te da time ne daju dobre efekte u povećanju proizvodnje i podizanju konkurentnosti. Vrlo često su i predmet sukoba udruženja proizvođača u vezi sa visinom njihove raspodjele po pojedinim vrstama proizvodnje. Ovo je također jedan od razloga razjedinjenosti OCD u BiH u sektoru poljoprivrede.

Sastanak sa civilnim društvom na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj”, Mostar, 27. april 2011.

Teško je uspoređivati distribuciju ovih sredstava kao i način kontrole u BiH sa srodnim u zemljama EU. Ono što karakteriše domaću praksu na ovom području je izostanak vidljivijih strateških opredjeljenja i fokusiranja na odabrane strateške mjere, mala transparentnost, ad hoc improvizacije bez naznaka dugoročnije podsticajne politike, manjak kapaciteta i jasnih kriterija i jasnih transparentnih planova za budućnost. Neharmonizirani zakoni koji regulišu ovu materiju dozvoljavaju nezadovoljstva i teškoće, posebno ako govorimo o razlikama koje se pojavljuju na entitetskim ali i na lokalnim nivoima. Ovo je i jedan od glavnih razloga za neloyalnu konkurentnost unutar BiH, odnosno nekonkurentnost domaćih proizvoda na tržištu BiH.

Za sada je pojam usklađivanja (harmonizacije) politika podsticaja, na cijeloj teritoriji BiH predmetom rasprava koje još uvijek nisu dovele do rješenja. Usklađivanje ovih mjera sa standardima EU predstavlja još jedan od prioritetnih zadataka na putu pridruživanja koji je postavljen pred BiH.

Organska proizvodnja prema postojećim prirodnim pretpostavkama i resursima može predstavljati značajnu komparativnu prednost i potencijal za razvoj poljoprivrede i ruralnog područja u BiH, te biti adut za popravak spoljnotrgovinskog bilansa. Međutim, planskog pristupa za njen ozbiljniji razvoj još uvijek nema. U ovom trenutku je teško govoriti i o okvirnom Zakonu o organskoj proizvodnji na državnom nivou, kada isti još nije ni usvojen u Federaciji BiH, a Zakon o organskoj proizvodnji hrane RS (Sl. Gl. RS, broj: 75/04) se ne implementira zbog nedostatka podzakonskih akata. Također, organska proizvodnja nije adekvatno tretirana ni zakonima o podsticajima, a sredstva podsticaja koja se izdvajaju za organsku proizvodnju su mala.

Sve dok BiH ne bude imala jasnu viziju i usklađene mjere, politike podsticaja neće donositi pozitivne planirane promjene nego nezadovoljstva. Zajednička agrarna politika (CAP) davno je napustila tzv. proizvodno vezane podsticaje te se opredjelila za jednostavnije modele u kojima su glavni kriteriji, kad je riječ o tzv. direktnim podrškama, površina u hektarima i broj grla stoke. Ruralni razvoj, kao drugi stub novčanih podrški, dobija na značaju i obezbjeđuje više sredstava nakon što je u EU prešao crtu samodovoljnosti u proizvodnji hrane. Sredstva podrške za ruralni razvoj fokusirana su na:

- konkurentnost u poljoprivrednom sektoru,
- diverzifikaciju u ruralnim područjima,
- razvoj srednjih i malih preduzeća,
- podršku manjim gazdinstvima i manjim obrtima,
- procjene i analize specifičnosti regije i ravnomjeran regionalni razvoj, sa naglaskom na slabije razvijena područja,

a sve to uz krajnji cilj koji predstavlja poboljšanje uslova života ruralnih zajednica.

Dodatni problem u BiH koji je zajednički za sve, odnosi se na manjak analiza i procjena koje bi dovele do zaključaka i preporuka za rješenje postojećih problema.

Bitno je naglasiti da prema trenutnoj situaciji, kada su u pitanju dostupna sredstva iz fondova EU, BiH kao zemlja u predpristupnom procesu ima na raspolaganju IPA sredstva, tačnije samo prve dvije od ukupno pet komponenti Instrumenta predpristupne pomoći. Konkretno peta komponenta koja podrazumjeva sredstva za direktnu podršku ruralnom razvoju nije na raspolaganju zbog toga što u BiH nema stvorenih struktura za korištenje sredstava iz IPA komponenta 1 i 2 kao koraka koji prethode prenosu upravljanja komponentom 5 (IPARD). Ispunjavanjem uslova za korištenje sredstava IPARD-a BiH će imati na raspolaganju značajna sredstva za unapređenje domaće poljoprivrede i kvaliteta života u ruralnim područjima u kontekstu pristupanja EU.

d. Dostupnost kredita

Opće je poznato ustručavanje banaka da kreditiraju poljoprivredu. Glavni razlog za banke predstavlja činjenica da obiteljska gazdinstva obično ne mogu ponuditi validnu kolateralu (zemlju, građevine) zbog čega se ne smatraju pouzdanim dužnicima. Slično se ponašaju i tzv. razvojne banke u entitetima koje posluju samo sa gazdinstvima koja su registrirana kao firme. Kao djelimično pozitivan primjer može poslužiti Kreditna linija za mikrobiznis u poljoprivredi Investicione-razvojne banke RS (IRB RS) koja individualna poljoprivredna gazdinstva prepoznaje kao svoje klijente uz uslov da su registrovana u bazi poljoprivrednih gazdinstava Agencije za posredničke, informatičke i finansijske poslove (APIF-a). Međutim i u ovom slučaju potreban je značajan kolateral, što ne pruža mogućnost za ozbiljnije investiranje u poljoprivredu. U ovakvoj situaciji glavni izvori finansijskih sredstava za poljoprivrednu proizvodnju su mikrokreditna društva te sredstva podsticaja entiteta, kantona i lokalnih zajednica namijenjena za podršku poljoprivredi. Generalno se može reći da su kreditni uslovi neusporedivi sa onim iz EU.

e. Neorganizirano tržište

Problemi koje poljoprivrednici imaju u prodaji svojih primarnih proizvoda visoko su rangirani u odgovorima svih intervjuisanih subjekata iz primarnog sektora, kao jedan od glavnih razloga stagnacije i destrukcije ovog sektora. Predstavnici zadruga ukazuju na slab kapacitet zadruga da izvrše svoju osnovnu funkciju; da okupe brojne male farmere, servisiraju njihove potrebe za mehanizacijom, preuzmu njihove primarne proizvode, dorade ih ili prerade, uskladište i, u povoljnom momentu nađu kupca i plasiraju ih na tržište. Većina zadruga i nema tehničke pretpostavke za takvu ulogu te se njihov posao svodi uglavnom na opskrbu repromaterijalom. U zemljama sa razvijenim poljoprivredama, zadruga posreduju u otkupu primarnih proizvoda sa preko 50%. Odnos domaćih vlasti prema zadrugarstvu u zadnjih 20 godina je izrazito negativan i opterećen je ideološkim predrasudama prema njima kao zaostatku prošlog društveno-političkog sistema. Treba ukazati i na veliko nepovjerenje koje ne dozvoljava partnersko udruživanje i funkcionisanje ideje udruživanja.

Sve navedeno ukazuje na potrebu da se organizovano pomogne zadržnom obliku udruživanja poljoprivrednih proizvođača, vraćanju prava na imovinu istih zadruga sada kada je Zakon o zadrugarstvu priznao njihovu imovinu kao legalnu, te ostalim poteškoćama sa kojima se suočavaju zadruga. Zadržna imovina je uslov da bi zadruga postala kreditno sposobna, nabavila potrebnu mehanizaciju i opremu (skladišta, hladnjače, opremu za preradu i dr.).

Zadržni savez Bosne i Hercegovine je asocijacija zadruga na nivou države Bosne i Hercegovine nastao voljom entitetskih saveza a potvrđen opštim Zakonom o zadrugama BiH te predstavlja prednost za bolje uvezivanje i podršku zadržnom sektoru u BiH. Neophodno je pomoći ovoj organizaciji da preuzme ulogu koordinatora i što snažnije organizuje oslabljeni zadržni sektor u BiH. Članice Saveza su sve zadruga dobrovoljno uključene u entitetske saveze, Zadržni savez FBiH i Zadržni savez RS.

U BiH je i sistem tzv. robnih rezervi tek u začetku te ni on, praktično, nije značajniji faktor u organizaciji i stabilizaciji tržišta poljoprivrednih proizvoda. Propisi koji reguliraju ovu oblast se ne primjenjuju.

f. Skupi repromaterijali

Jedan od glavnih problema na koji ukazuju poljoprivrednici su i, iz njihove perspektive, visoke cijene repromaterijala (gorivo, sjemena, zaštitna sredstva, mineralna đubriva). U RS postoji sistem nižih cijena za gorivo za poljoprivrednike i za mineralna đubriva. U Federaciji BiH ta olakšica za poljoprivrednike ne postoji.

g. Niske otkupne cijene primarnih proizvoda

U odjeljku pod b. ove analize ukazano je na potpuno liberalizirani uvoz kao na glavni razlog niskih otkupnih cijena hrane. Ali to nije jedini razlog. Drugi je razlog vrlo loša pozicija primarne proizvodnje, odnosno njen inferioran položaj u

okvirima ukupne reproccjeline. Naime, farmeri kao prvi u tome lancu, najlošije prolaze i njihovo je učešće u finalnoj cijeni daleko najmanje. Ovaj problem je uočen i od strane farmerskih organizacija u EU kao jedan od glavnih razloga za pogoršanje položaja farmera te isti počinju vršiti značajan pritisak i na vlasti i na druge aktere u lancu (velike trgovačke kuće, prerađivače, vlasti) kako bi se sačinila pravednija raspodjela dobiti.

h. Institucije za pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju i zakonodavstvu

Stanje ovih institucija opširno je razmatrano u izvještaju iz prve faze Inicijative Građani za Europu. Generalno, ukupni i pojedinačni kapaciteti tih institucija znatno zaostaju za potrebama ruralnog razvoja, poljoprivrede i općenito, proizvodnje hrane kao i prehrane stanovništva. Jedan broj tih institucija BiH treba da formira i da ih osposobi za implementaciju njihovih obaveza i nadležnosti na osnovu preuzetih obaveza na putu ka EU. Formiranje i osposobljavanje tih institucija nije samo preuzeta obaveza nego i izraz suštinskih potreba sektora.

Jedna od tih institucija je svakako Ministarstvo poljoprivrede BiH na državnom nivou, sa manjim brojem specificiranih nadležnosti koje je potrebno objediniti na jednom nivou, poput implementacije obaveza prema EU, harmonizacije entitetskih razvojnih strategija i modela novčanih podrški, institucija BiH zadužene za poljoprivredu i prehranu, kontrolu uvoza, harmonizaciju platnih sistema, akreditaciju laboratorija, certifikaciju roba za izvoz i dr, kako bi se obezbijedilo funkcionisanje sektora za poljoprivredu, prehranu, šumarstvo i ruralni razvoj u BiH. Za formiranje ovakvog ministarstva zagovara većina intervjuisanih subjekata iz civilnog društva na području FBiH, dok su u RS mišljenja podijeljena.

Od institucija važno je posebno istaknuti značaj savjetodavne službe. U RS ova služba postoji već nekoliko godina kao posebna agencija pri resornom ministarstvu (Agencija za pružanje stručnih usluga u poljoprivredi RS), dok u F BiH ta služba još nije organizovana. Zakon o ovoj službi u F BiH još nije usvojen i čeka na usvajanje kao i strategija više od godinu i po dana na Parlamentu FBiH. Strategija za razvoj savjetodavne službe u RS je prihvaćena na Parlamentu RS. Postoje, naime, neusaglašeni stavovi oko organizacije ove službe, koji su u biti predmetom analiza i usaglašavanja tokom razvoja entitetskih strategija uz pomoć eksperata Svjetske banke. Takođe, radna grupa oformljena na državnom nivou ima zadatak da usaglasi procese certificiranja i licenciranja savjetodavaca u BiH. U svakom slučaju, može se zaključiti da predstoji još puno posla da bi se savjetodavne službe osnažile. Uloga savjetodavaca je veoma značajna, kako u pružanju savjeta u domenu poljoprivrede tako i u pružanju savjeta u domenu ruralnog razvoja i pomoći u komunikaciji sa krajnjim korisnicima kod priprema dobrih projekata ruralnog razvoja.

Kao što je već navedeno nema nikakvih pomaka oko formiranja nove upravne jedinice, Ureda za usklađivanje i koordinaciju sistema plaćanja, za čije formiranje je Vijeće ministara usvojilo odluku u junu 2009. godine. Ova upravna jedinica na državnom nivou, na žalost, još uvijek nije operativna. RS je tokom 2010. godine u sklopu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede formirala Agenciju za plaćanja preko koje se realizuju sva novčana sredstva za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju iz budžeta ovog entiteta. Federalno ministarstvo i Brčko Distrikt čekaju da se ovo tijelo formira na državnom nivou.

2. Pregled željene situacije u BiH kao članici EU

Konsultovani poljoprivrednici, kao i ostali građani, malo znaju o EU, odnosno o promjenama koje su neophodne za pristupanje toj asocijaciji, te koje slijede nakon pristupanja. Znajuglavnom, da tamošnji poljoprivrednici imaju jaku državnu potporu, da su im imanja velika i opremljena sa modernom mehanizacijom, da im je proizvodnja visoko produktivna, a imanja konkurentna. Kod većine BiH poljoprivrednika postoji strah od nestajanja, odnosno od uništenja kao proizvodnih subjekata jer im imanja nisu osposobljena za konkurenciju. Taj strah je suviše jer su već nekoliko godina izloženi nesmiljenoj konkurenciji, uz nedostatak državne podrške, te je proces smanjivanja i napuštanja proizvodnje godinama evidentan. Mlađi poljoprivrednici vide šansu za osposobljavanje svojih farmi zahvaljujući EU fondovima za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju jer su bolje informisani o primjerima dobre prakse, dok stariji, kakvih je većina, nose nepovjerenje prema EU. Poljoprivrednici su slabo informisani o primjerima novih zemalja članica EU, te njihovim iskustvima u ovom sektoru.

Iskustva ovih zemalja govore o velikim promjenama neposredno prije i nakon ulaska u EU. Generalno, iskustva su pozitivna, mjerena porastom poljoprivredne proizvodnje, izvoza poljoprivrednih proizvoda, jačanjem konkurentne moći i drugim relevantnim pokazateljima. Negativni aspekti ogledaju se u prepoznavanju slabijih farmi za koje je potrebno da se preorjentišu na neke druge potrebne servise i obuče da obavljaju druge planirane poslove što u konačnici, gledano sa duže vremenske distance, znači napredak. „Profilisanje” poljoprivrednih gazdinstava vrši se ubrzano i u predpristupnom periodu u kojem se nalazi i naša zemlja. Neophodno je da se u ovom periodu što prije zajednički definiše strategija razvoja da bismo postigli što bolje rezultate koristeći iskustva zemalja u okruženju. Željena situacija, sa aspekta poljoprivrednika, može se izraziti u nekoliko sljedećih konstatacija:

- Pravna država, sa kompetentnim i odgovornim institucijama vlasti,
- Veća fokusiranost vlasti i politike na privredne i druge životne probleme,
- Veća i efikasnija kontrola vlasti od strane građana, kao i participacija u donošenju odluka,
- Zakonska regulativa i standardi harmonizirani unutar BiH, kako to predviđa Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i druge obaveze prema EU,
- Bolji životni standard poljoprivrednika, srazmjerni vlastitim naporima i sposobnostima te naporima vlasti,
- Otvorena perspektiva mladima da se bave poljoprivredom i drugim djelatnostima u ruralnom prostoru,
- Bolja socijalna zaštita poljoprivrednika,
- Lakša prodaja poljoprivrednih proizvoda zahvaljujući organiziranim tržištima,

- Veća novčana podrška, kakva je danas u zemljama EU,
- Veća fokusiranost vlasti i politike na privredne i druge životne probleme,
- Bitno povećana opskrba stanovništva sa domaćom hranom,
- Bolje uravnotežen vanjsko-trgovinski bilans u sektoru hrane,
- Povećana sigurnost hrane,
- Povećani udio organske (ekološke) proizvodnje i smanjena degradacija životne sredine (zemljište i vode) zbog poljoprivrednih aktivnosti.

„Željeno stanje” iz perspektive konsultovanih OCD podrazumijeva planiranu državnu novčanu podršku, dostupnije i jeftinije kredite, sređenije unutarnje tržište i osiguran plasman proizvoda, bolju zakonsku i institucionalnu podršku, naročito kad je riječ o edukaciji. Podrškom zadružnom sektoru i njegovim razvojem u smislu omasovljenja i okupljanja što više gazdinstava, posebno malih koja su i manje konkurentna, stvorili bi se uslovi za generalno bolji položaj BiH farmera. Upravo radi udruživanja EU farmeri mogu da neutrališu djelovanje pomenutih negativnih faktora, da osiguraju dovoljno hrane za stanovništvo EU i za izvoz, da osiguraju dobar životni standard i jačanje svoje farme. Kad je riječ o ruralnom prostoru, obiteljske farme su te koje ga održavaju i oplemenjuju, doprinoseći njegovoj raznolikosti i privlačnosti. Iz perspektive OCD, sami tržišni zakoni i djelovanje neregulisanog tržišta vode ka destrukciji toga prostora, te da upravo mjerama podrške ruralnom razvoju EU zemlje pretvaraju ruralni prostor u privlačan ambijent za turističku ponudu i to ne samo za privredne nego i druge djelatnosti. Cilj ove podrške jeste poboljšavanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora, unapređenje okoliša ruralnih područja, te diverzifikacija i poboljšanje kvaliteta života ovih zajednica.

Obezbeđivanjem uslova za priliv EU sredstava za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju, BiH bi dobila priliku da alocirana sredstva uloži planski oslanjajući se na strategije, te da u kratkom vremenskom periodu dovede do pozitivnih promjena koje, ukoliko se promovišu, mogu uticati na ukupno zadovoljstvo građana.

Sastanak civilnog društva i predstavnika vlasti na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj”, Sarajevo, 15. juni 2011.

3. Pregled koraka koje BiH treba učiniti kako bi ispunila uvjete procesa pridruživanja

Zahtjevi politika EU za ruralni razvoj:

- Koherentna državna strategija ruralnog razvoja,
- Sveobuhvatan program ruralnog razvoja koji bi bio rezultat državne strategije ruralnog razvoja,
- Prepoznavanje onih područja ekonomije gdje bi korištenje podrške EU za ruralni razvoj moglo dati dodatnu vrijednost
- Uspostaviti i odrediti veze sa drugim programima i prioritetima,
- Osigurati da postoji konzistentnost sa drugim politikama EU (Ekonomska i socijalna kohezija – uključujući regionalni razvoj i okoliš),
- Pomoći u provedbi nove, tržišno orijentirane Zajedničke poljoprivredne politike (CAP), te u restrukturiranju poljoprivrede,
- Pomoći farmerima i prerađivačima primarnih poljoprivrednih proizvoda da se što bolje upoznaju sa EU standardima.

Sastanak civilnog društva i predstavnika vlasti na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj”, Sarajevo, 15. juni 2011.

Zahtjevi politika EU u sektoru poljoprivrede:

- Implementirati Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju i osigurati adekvatni pravni okvir za usklađenu provedbenu politiku u poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju,
- Razraditi sveobuhvatnu strategiju poljoprivrede na državnom nivou,
- Osigurati usvajanje zakona koji su u skladu sa EU standardima na području sigurnosti hrane, veterinarstva i fitosanitarnog sektora te početi sa njihovom provedbom.

Imajući u vidu trenutno stanje i napredak BiH na putu Evropskih integracija, organizacije civilnog društva daju sljedeće preporuke donosiocima odluka:

Preporuka 1: MVTEO u saradnji sa entitetskim ministarstvima i Brčko distriktom treba što prije u potpunosti implementirati Zakon o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 50/08).

Ovaj Zakon na sveobuhvatan način definiše sektor poljoprivrede i aktivnosti koje treba poduzeti da bi se uspostavila jedinstvena poljoprivredna politika na nivou BiH. Iako Član 7. ovog Zakona obavezuje MVTEO (u saradnji sa entitetskim ministarstvima i Brčko distriktom) na izradu politika, efektivnu usklađenost i koordinaciju strategija u BiH i akcionih planova za sektor poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja, to nije slučaj. Pored toga, MVTEO treba da donosi strategije kojima se osigurava precizno utvrđivanje širih i posebnih ciljeva sektora, na nivou BiH. Takav pristup bi u mnogome doprinio ujednačenom razvoju sektora, a što je ključni faktor za uspjeh na međunarodnom i domaćem tržištu. Stanovište OCD iz FBiH i Brčko Distrikta je da treba osnovati jedinstveno Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja BiH, sa nadležnostima za vanjsku trgovinu, poslove vezane za EU integracije iz oblasti ovog sektora, usklađivanje propisa i standarda te za državne agencije i institucije vezane za vanjsku trgovinu, poljoprivredno-prehrambene proizvode i sigurnost hrane. S druge strane, većina konsultovanih predstavnika OCD iz RS zagovaraju formiranje Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja BiH samo pod uslovom da ima ulogu koordinacionog tijela sa ograničenim nadležnostima, a da se entitetska Ministarstva zadrže sa svojim dosadašnjim nadležnostima.

Preporuka 2: Formiranje Ureda za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja od strane MVTEO-a u punom kapacitetu

Zakonom o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 50/08) Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa data je ključna uloga u oblasti ruralnog razvoja na državnom nivou. Ovim zakonom, pored postojećih uprava u sastavu ministarstva (Ured za veterinarstvo BiH, u okviru kojeg i Agencija za označavanje životinja, Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja) predviđena je i nova upravna organizacija Ured za usklađivanje i koordinaciju sistema plaćanja. Odluka o uspostavljanju ove uprave donesena je godinu dana kasnije (Odluka o uspostavljanju Ureda za Harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja u poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju donijeta od strane Vijeće Ministara u junu 2009.). Međutim do danas Ured nije postao potpuno operativan i pored toga što ima zakonski osnov za uspostavljanje kao i planirani budžet. Očekuje se da Ured postane operativan u punom kapacitetu do kraja 2011. godine.

Ured za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja, osnovan je sa ciljem uspostave državne institucionalne strukture za usklađivanje entitetskih mjera podrške, te praćenja i usklađivanja sa CAP EU. Ovaj Ured bi takođe trebao da u prvoj fazi predpristupnog procesa obavlja i ulogu IPARD platne agencije (uz određene izmjene zakona o poljoprivredi i odluke o osnivanju Ureda). Neoperacionalizacija Ureda predstavlja jednu od kočnica napretka, te jedan od indirektnih razloga

zašto su sredstva IPA-a, namijenjena uspostavi IPARD struktura blokirana.

Bitno je naglasiti da se gotovo 42% budžeta Europske unije izdvaja upravo za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, a sticanjem statusa kandidata za članstvo u EU, BiH bi bilo omogućeno puno korištenje komponente V iz IPA (Instrument za pretpristupnu pomoć) fondova, namijenjenog upravo unapređenju ruralnog razvoja (IPARD). Operacionalizacijom ovog ureda BiH bi ispunila dio obaveza na putu evropskih integracija te pomogla usklađivanju poticaja i podrške projektima ruralnog razvoja u BiH, te pripremila zemlju za kasnija korištenja još većih fondova.

Preporuka 3: MVTEO u saradnji sa entitetskim ministarstvima i Brčko distriktom treba što prije uskladiti zakonodavstva i donijeti podzakonske akte posebno u oblastima veterinarstva, sigurnosti hrane i zaštite zdravlja bilja, te jačati institucije odgovorne za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj.

Imajući u vidu da se značajan broj zakonskih i finansijskih nadležnosti nalazi na entitetskom nivou, a da se međunarodne obaveze i EU fondovi implementiraju preko državnog nivoa, MVTEO treba preuzeti značajniju ulogu u koordinaciji između državnog nivoa i entiteta u procesu približavanja *acquis-u* u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Značajan dio zakonodavstva postoji, ali se ne sprovodi, dijelom zbog nedostatka podzakonskih akata, a dijelom zbog nepostojanja kapaciteta institucija koje su zadužene za određene zadatke koje zakoni propisuju. Prema mišljenju OCD, potrebno je:

- Hitno početi usklađivanje entitetskih modela i modela Brčko Distrikta za podsticaj sa CAP-om kako bi već 2013. preuzeli u cijelosti taj model podrške;
- Što prije otpočeti sa provođenjem aktivnosti iz Operativnog programa Strateškog plana BiH za usklađivanje u sektoru poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja;
- Pripremiti sveobuhvatnu strategiju za ruralni razvoj na državnom nivou;
- Intenzivno raditi na usklađivanju i donošenju podzakonskih akata postojećih ključnih zakona na nivou BiH kako bi se obezbijedilo provođenje jedinstvenog zakonodavstva (Okvirni zakon o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju, Zakon o duhanu i Zakon o vinu). MVTEO je pokrenulo aktivnosti na izradi 17 podzakonskih akata i formirao dvije radne grupe. Kako su u međuvremenu stupili na snagu novi propisi koji regulišu oblast vinarstva i vinogradarstva, javila se potreba za prilagođavanjem postojećeg zakona o vinu prema novim odredbama EU. Formirana je radna grupa koja je pripremila nacrt teksta novog Zakona o vinu BiH, koji je usvojen na 123. sjednici Vijeća ministara BiH. Zakon je trenutno u parlamentarnoj proceduri, gdje se sa novim sazivom Parlamenta očekuje njegovo razmatranje. MVTEO je pripremio Zakon o duhanu BiH (Sl.gl. BiH, br. 32/10). U cilju implementacije Zakona formirane su Radne grupe koje su pripremile odgovarajuće podzakonske akte koji su trenutno u proceduri usvajanja.
- Pripremiti Program ruralnog razvoja, koji bi dao doprinos u napretku prema harmonizaciji postojećih mjera na svim

nivoima i rješavanju prioriteta identifikovanih u strategiji, kroz nove mjere;

- Zahtijevati veći angažman imenovanih u radnim grupama kako bi se došlo do sporazuma za uspostavu agencije za plaćanje i upravljačkog tijela za IPARD te kako bi se osigurala implementacija jedinstvenog sistema plaćanja;
- Tražiti što hitniju operacionalizaciju Ureda za usklađivanje sistema plaćanja;
- Jačati materijalne i ljudske kapacitete Odjela za poljoprivredu, prehranu, šumarstvo i ruralni razvoj u MVTEO;
- Izmjeniti i dopuniti državni Zakon o veterinarstvu prema *acquis-u*. U cilju preuzimanja propisa iz poglavlja 13 *acquis* EU, u sastavu radne grupe za evropske integracije, formirana je Podgrupa za ribarstvo koja ima zadatak da izvrši harmonizaciju postojećih propisa BiH u oblasti ribarstva i harmonizacije istih sa propisima EU. U rad Podgrupe uključeni su predstavnici nadležnih institucija i predstavnici privatnog sektora, prije svega uzgajivači ribe. Podgrupa je u toku 2010. godine izvršila komparativni pregled kompletne legislative iz oblasti ribarstva koja je trenutno na snazi u BiH. Na osnovu nalaza izvršene revizije identifikovani su prioritetni propisi za međusobno usklađivanje. U narednom periodu Podgrupa će u saradnji sa DEI raditi na ocjeni usklađenosti domaće legislative sa relevantnim EU propisima, nakon čega će se preduzeti koraci na usklađivanju istih.
- Na državnom nivou je potrebno izraditi zakone kojima se preuzima *acquis* iz oblasti ribarstva;
- Hitno usvojiti Zakon o savjetodavnoj službi u F BiH i strategiju, te harmonizovati zakone o Savjetodavnim službama oba entiteta, a koji će omogućiti isti tretman privatnim savjetodavnim službama kao i državnim;
- Usvojiti Zakon o organskoj proizvodnji u F BiH, a na osnovu Zakona o organskoj proizvodnji hrane RS (Sl. Gl. RS, broj: 75/04) usvojiti potrebne podzakonske akte kako bi se Zakon mogao implementirati. MVTEO je pokrenulo aktivnosti na pripremi Zakona o organskoj proizvodnji na nivou BiH. U toku je formiranje radne grupe i imenovanje članova iste.
- Hitno implementirati zakon o zadrugama BiH.

Preporuka 4: Entitetska i kantonalna ministarstva, te Brčko Distrikt u koordinaciji sa MVTEO trebaju uskladiti podsticaje i sistem podrške u poljoprivredi BiH, te usmjeriti podršku na registrovana poljoprivredna gazdinstva.

Podsticaji i podrške u poljoprivredi moraju biti harmonizovani na nivou cijele države, bez obzira na to što su entitetske vlade zadužene za njihovu implementaciju, kako se ne bi stvarala nejednaka situacija među poljoprivrednicima, a samim tim i neloyalna konkurencija unutar BiH koja bi sprječavala razvoj sektora zasnovanog na postojećim resursima. Činjenica je da je lepeza subvencija i mjera podrške u BiH jako široka i neujednačena, te da se ograničena raspoloživa sredstva ne koriste na sistemski način, pa izostaju i značajniji rezultati. Bitno je značajnije podsticati usvajanje standarda kvaliteta i jačanje konkurentnosti proizvođača, te bolje koristiti i zaštititi raspoložive resurse prema modelima u skladu sa agrarnom

politikom EU. Evidentna je činjenica da su godišnja izdvajanja iz budžeta za podsticaje poljoprivredi i ruralnom razvoju ispod planiranih sredstava, odnosno na nivou 3 % od entitetskih budžeta, što je znatno ispod 6 % predviđenih strategijama i zakonima o podsticajima u oba entiteta¹. Kako bi se podstakao što brži prelazak iz neformalnog, u zakonom propisani način funkcionisanja gazdinstava, uslov za dobijanje subvencija treba biti da je gazdinstvo registrovano.

Sastanak civilnog društva i predstavnika vlasti na temu „Poljoprivreda i ruralni razvoj“, Sarajevo, 15. juni 2011.

Sektor za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj MVTEO, u saradnji sa nadležnim entitetskim ministarstvima i BD, uz tehničku asistenciju SESMARD projekta je uradio „Plan harmonizacije mjera podrške poljoprivredi za period 2008-2010.“. Nažalost, plan nije sproveden u djelo. Tehnički tim za harmonizaciju podsticaja je postigao dogovor o harmonizaciji podrške u sektoru mlijeka a radilo se i na harmonizaciji poticaja u sektoru mesa. Trenutno se sprovede aktivnosti na pripremi novog dokumenta koji ima za cilj harmonizaciju domaćih poticaja u periodu 2012-2015. godine.

Zakon o poticajima FBiH obavezuje FMPVŠ da harmonizira mjere poticaja na nivou kantona i federalnom nivou tako da kantoni ne mogu poticati ono što se potiče federalnim mjerama, što će tokom 2011. godine biti i slučaj, kada će doći

do smanjenja poticaja za poljoprivredne proizvođače.

- Bitno je naglasiti da u 2011. godini FMPVŠ neće poticati ruralni razvoj i investicijske projekte, što će doprinijeti usporenom razvoju ovih oblasti. Mišljenje konsultovanih OCD je da je potrebno:
- Do prihvatanja CAP-a suziti listu vezanih poticaja, povećati učešće za površinu i po grlu stoke i za investicije, te se više fokusirati na obiteljska gazdinstva;
- Insistirati na povećanju ukupnih izdvajanja za poticaje poljoprivredi i ruralnom razvoju u oba entiteta, te zahtijevati harmonizaciju politika, kriterija i mjera podsticaja u čitavoj BiH;
- Poticaje učiniti transparentnijim (liste korisnika trebaju biti dostupne);
- Uprostiti suvišno administriranje u raspodjeli poticaja i skratiti rokove za isplatu poticajnih sredstava, odnosno procedure odobravanja od momenta podnošenja zahtjeva do isplate korisniku;
- Tražiti od zakonodavaca da zakonski regulišu problem poticaja, te ograničiti ulogu izvršne vlasti samo na njihovu implementaciju;
- Zagovarati efikasniji rad administracije na svim nivoima;
- Tražiti podršku vlasti na uspostavljanju mehanizama za pristup povoljnijim kreditnim sredstvima kod banaka (kreditno-garantni fondovi, subvencije kamata i sl), pa čak i osnivanje entitetskih i državne Agrarne banke.

Preporuka 5: Sve nadležne institucije na svim nivoima vlasti u BiH trebaju ubrzano raditi da se u potpunosti uspostavi Poljoprivredni tržišni informacijski servis BiH, te i dalje jačati kapacitete na državnom nivou za prikupljanje statističkih podataka i analizu politika u oblasti poljoprivrede.

Jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju poljoprivredni proizvođači u BiH, kao i nadležne institucije sektora poljoprivrede jeste nedostatak informacija o poljoprivrednom tržištu, uvozu/izvozu, i tržišnim cijenama na različitim nivoima u poljoprivredno-prehrambenom lancu. Ove informacije su neophodne poljoprivrednicima da adekvatno plasiraju svoj proizvod i ostvare najbolji profit. Ministar spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH je 2009. godine donio Odluku o osnivanju tržišno-informacionog servisa BiH kao dio integrisanog poljoprivrednog informacionog sistema, koji treba da uključuje i Registar poljoprivrednih gazdinstava (RG), Registar klijenata (RK), Registar identifikovanja životinja, Sistem identifikovanja zemljišnih parcela (LPIS) a koji treba služiti nadležnim institucijama da nadziru razvoj i trendove u sektoru kako bi se donosile odgovarajuće odluke, podsticalo tržište i usvojile efikasne politike. U tom smislu, neophodno je adekvatno kadrovski popuniti institucije koje će vršiti prikupljanje statističkih podataka i analizu politika, te kako razvoj ovih sistema zahtijeva dosta vremena, neophodno je da BiH što ranije počne sa uspostavljanjem registra na državnom nivou, kako bi se osigurala buduća podrška i koordinacija sektora poljoprivrede. MVTEO je pripremio nacrt Odluke o Registru poljoprivrednih gazdinstava i Registru klijenata BiH. Ova aktivnost proizilazi iz Zakona o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH prema kojem postoji obaveza uklađivanja

¹Strategija razvoja poljoprivrede RS do 2015. godine i Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o obezbjeđenju i usmjeravanju sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede i sela

(<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mps/Pages/Default.aspx>)

Odluke sa istim. Nacrt odluke upućen je entitetskim ministarstvima i Odjelu za poljoprivredu Brčko Distrikta BiH na mišljenje.

Po pitanju uspostave Registra identifikacije životinja, novi Prijedlog pravilnika o označavanju i kontroli kretanja životinja u BiH usvojilo je Vijeće ministara BiH u augustu 2010. godine i isti je objavljen u Službenom glasniku BiH. Primjena Pravilnika je odgođena zbog neusklađenosti stare aplikacije i novog pravilnika. Ovim povodom preporučuje se:

- Zahtjevati intenziviranje priprema za poljoprivredni popis u BiH;
- Unaprijediti sisteme upravljanja zemljištem i zemljišnim registrima na svim nivoima;
- Razviti što efikasniji sistem javnog informisanja građana u BiH o politikama EU u vezi sa poljoprivredom i ruralnim razvojem, a posebno sa politikama raspodjele sredstava iz EU fondova za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj.

Preporuka 6: MVTEO i entitetska ministarstva, akademska zajednica (Univerziteti) u saradnji sa Agencijom za sigurnost hrane u BiH trebaju preduzeti konkretnije mjere na razvoju sistema kontrole poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, što se posebno odnosi na unapređenje rada inspeksijskih službi i izradu državnog plana za laboratorije.

MVTEO kontinuirano saraduje sa agencijom za sigurnost hrane, Kancelarijom za veterinarstvo, upravom za zaštitu zdravlja bilja i nadležnim institucijama na nivou entiteta i BD u oblasti uspostavljanja infrastrukture kvaliteta. U ovoj oblasti, institucijama BiH tehničku podršku pruža SIDA projekat „Razvoj zakonodavne infrastrukture za sigurnost i kvalitet hrane“ i projekat EK „Podrška u pripremi i provedbi EU zakonodavstva iz oblasti hrane u BiH“.

- Tražiti izradu državnog plana o laboratorijama za hranu;
- Što prije odrediti referentne laboratorije za sve neophodne kontrole i analize za potrebe poljoprivrede i prehrane. SPPŠRR je formirao stručnu komisiju koja je pripremila evidencionu listu laboratorija u BiH, gdje je izvršena njihova klasifikacija prema kapacitetima kojim raspolažu, test metodama koje primjenjuju, vrstama proizvoda koje analiziraju i vrstama ovlaštenja u skladu sa kojim posluju.
- Unaprijediti kapacitete za testiranje;
- Jasno razgraničiti nadležnosti između sektora veterinarstva,

sigurnosti hrane i fitosanitarne oblasti;

- Unaprijediti kapacitete inspeksijskih službi i laboratorija na svim nivoima. SPPŠRR trenutno provodi aktivnosti na izradi Plana harmonizacije inspeksijskih procedura u BiH. U okviru pomenutog plana biće napravljen pregled tekućih inspeksijskih procedura, identifikovane tačke koje su prepreka uspostavi jedinstvenih procedura i predložena rješenja za prevazilaženje spornih pitanja.
- Unaprijediti kapacitete i rad Agencije za sigurnost hrane, Ureda za veterinarstvo i Uprave za zaštitu zdravlja bilja;
- Što prije akreditovati više laboratorija za veterinarsku dijagnostiku.

Preporuka 7: Uključiti predstavnike civilnog društva, posebice stručnjake i predstavnike udruženja poljoprivrednika u BiH, u procese kreiranja javnih politika u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja

Predstavnici civilnog društva, posebice stručnjaci i predstavnici udruženja poljoprivrednika u BiH, često imaju bolji pristup informacijama na terenu od institucija vlasti, te zbog svoje stalne lokalne prisutnosti imaju bolji uvid u stvarno stanje u proizvodnji i probleme u sektoru. Ovaj participativni način rada treba primjenjivati na svim nivoima vlasti kako bi proces kreiranja javnih politika rezultirao usvajanjem najefikasnijih rješenja u sektoru poljoprivrede.

Vijeće ministara BiH je 2009. godine donijelo Odluku o osnivanju Savjetodavnog vijeća za poljoprivredu, ishranu i ruralni razvoj BiH. Savjetodavno vijeće ima 15 priznatih stručnjaka među kojima su predstavnici relevantnih naučnih institucija, predstavnici privatnog poljoprivrednog sektora, predstavnici poljoprivredne i prehrambene industrije kao i predstavnici nevladinih organizacija koje djeluju u sektoru.

Sektor za poljoprivredu, ishranu i ruralni razvoj MVTEO, uz podršku projekta EK „Jačanje kapaciteta za programiranje ruralnog razvoja u BiH -3P-BHRD“, formirao je Komitet za monitoring i evaluaciju pilot mjera ruralnog razvoja IPARD tipa. Od ukupno 44 člana Komiteta, 15 članova je iz nevladinog sektora. Zadatak Komiteta će biti da kroz evaluacione izvještaje prati rezultate implementacije mjera ruralnog razvoja IPARD tipa, te da daje preporuke za prilagođavanje i poboljšanje istih. Potrebno je:

- OCD aktivnije uključiti u rad Savjetodavnog vijeća za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj;
- OCD omogućiti participaciju u monitoringu raspodjele podsticajnih sredstava za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj;
- OCD (udruženja poljoprivrednih proizvođača, asocijacije za ruralni razvoj i zadruge) posmatrati kao ključne partnere za kreiranje državnih strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja, te ih tretirati kao ključne nosioce razvoja ovog sektora;
- U okviru resornih ministarstava na svim nivoima u BiH imenovati osobe za kontakt i dvosmjernu komunikaciju sa OCD u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Preporuka 8: Razviti sistem edukacije i podrške edukaciji za farmere i udruženja kako bi domaći proizvođači što prije usvojili potrebna znanja za postizanje standarda EU u poljoprivrednoj proizvodnji, preradi poljoprivrednih proizvoda i uopšte planiranju i upravljanju ruralnim razvojem (jačati kapacitete savjetodavnih službi i povećati budžetska izdvajanja na svim nivoima u BiH za sufinansiranje raznih vidova edukacije poljoprivrednika i nosioca drugih ekonomskih aktivnosti na selu)

MVTEO je formirao Radnu grupu za koordinaciju savjetodavnih službi u BiH. Radna grupa je formirana sa zadatkom da usmjerava aktivnosti vezane za djelatnosti savjetodavnih službi u BiH, definiše standarde kvaliteta savjetodavnih usluga, standardizuje aranžmane za usavršavanje i obuke savjetnika i pruža podršku politici transfera znanja i novih tehnologija poljoprivrednicima. Pripremljena je Odluka o jedinstvenoj proceduri licenciranja privatnih poljoprivrednih savjetodavnih službi i certificiranja poljoprivrednih savjetodavaca. Odluka je upućena nadležnim institucijama na uvid i komentare. Preporučuje se:

- Unaprijediti rad savjetodavne službe i približiti principima rada savjetodavaca u EU, te povećati znanje i vještine u oblasti programiranja, izrade i implementacije projekata;
- Omogućiti edukaciju farmera i udruženja za pisanje projektnih prijedloga i vođenje projektnog ciklusa (PCM), poslovnih planova i investicionih programa;
- Omogućiti podršku edukaciji farmera za vođenje knjigovodstva za poljoprivredno gazdinstvo uz upotrebu ICT;
- Razviti državne programe prekvalifikacije odraslih za tradicionalne zanate i zanimanja karakteristična za ruralno područje (prerada poljoprivrednih proizvoda na tradicionalan način, stari zanati i sl.).
- Obezbijediti namjenske programe obuke za mlade, žene i osobe sa posebnim potrebama.

4. Krajnja korist za građane od ispunjavanja uvjeta u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, u procesu pridruživanja EU

Bosna i Hercegovina učestvuje u Procesu stabilizacije i pridruživanja Europskoj uniji. EU pruža smjernice vlastima BiH za reformske prioritete kao dio Europskog partnerstva. Cilj naše zemlje jeste pridruživanje EU. BiH očekuju velike pozitivne promjene sa ulaskom u EU. Promjene su velike i zahtjevaju vrijeme i angažman svih građana BiH. Ukoliko se ubrzaju pozitivne aktivnosti u zemlji na osposobljavanju privrede, usvajanju standarda iz *acquis-a*, usklađivanju zakonodavstva i formiranja i jačanja institucija, BiH će doživjeti značajne pozitivne promjene ulaskom u EU. Pozitivne promjene su vidljive u svim zemljama članicama EU a njihova iskustva su neprocjenjiva pomoć u našem napredovanju ka europskim integracijama. Građani BiH u slučaju pridruživanja BiH EU mogu očekivati:

- Veću novčanu pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju uz njenu transparentniju raspodjelu, kao što je to slučaj danas u zemljama EU,
- Lakši plasman i sređenije tržište poljoprivrednih proizvoda,
- Bolje i dostupnije usluge od institucija vlasti zaduženih za hranu i poljoprivredu,
- Bolju organiziranost zadružnog sektora, a posebno kad je riječ o preuzimanju poljoprivrednih proizvoda, te sposobnosti zadruga da preuzmu one funkcije koje pojedinačna poljoprivredna gazdinstva nisu u stanju da obavljaju,
- Dostupnije kredite, prilagođene potrebama obiteljskih gazdinstava i karakteristikama biološke proizvodnje,
- Veću mogućnost modernizacije i proširenja gazdinstva i humanije uslove rada,
- Povećanu produktivnost,
- Zaštićeniji i za život pogodniji ruralni prostor, sa boljom infrastrukturom i očuvanim ruralnim vrijednostima, uključujući prirodnu sredinu i tradicionalne vrijednosti,
- Bolji životni standard,
- Dostupniju edukaciju,
- Bolji socijalni status (povoljnije penziona i zdravstveno osiguranje),
- Sigurniju perspektivu za populaciju mladih ljudi u ruralnim sredinama.

Bitno je naglasiti da se preko 40% budžeta EU izdvaja upravo za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, te da je Zajednička poljoprivredna politika (CAP) jedna od temeljnih politika EU. Njena važnost se ogleda u tome što je poljoprivreda u EU bila upravo ta djelatnost koja je EU uzdigla na poziciju jedne od vodećih industrijskih sila svijeta, obzirom da je poljoprivreda poslužila kao osnov za razvoj brojnih industrijskih grana.

Trenutno se vode pregovori o izmjenama Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) koja bi prema prognozama od 2013. godine trebala pretrpjeti izvjesne promjene, najvećim dijelom u smislu znatno većeg uvažavanja ekoloških normi, što će u znatnoj mjeri uticati i na visine direktnih podsticaja gazdinstvima. Međutim, činjenica je da će izdvajanja EU za poljoprivredu i ruralni razvoj i dalje ostati na visokom nivou.

Kako bi BiH što bolje napredovala na putu EU integracija, odnosno bila adekvatno pripremljena za članstvo u EU, neophodno je da što hitnije preduzme sve neophodne korake za otpočinjanje korištenja sredstava EU u predpristupnom procesu, i onih koja slijede sa sticanjem statusa kandidata za ulazak u EU.

Dodatak 1: Spisak organizacija koje su učestvovala u konsultacijama Građana za Evropu u 2011. godini

1. Agencija za nadzor nad tržištem BiH
2. Agencija za sigurnost hrane BiH
3. Agro Fenix, Kakanj
4. Agroinkubator, Tuzla
5. Agromediteranski fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar
6. Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilista u Mostaru
7. Asocijacija Organsko FBiH
8. Asocijacija Organsko FBiH
9. City Angels, Tuzla
10. Delegacija za evropske integracije-DEI
11. Delegacija za evropske integracije-DEI BiH
12. Eko Hum, Agroturistička zadruga
13. Europski pokret u BiH, Zenica
14. FBiH Zavod za statistiku
15. Federalni agromediteranski zavod BiH
16. Federalni zavod za poljoprivredu BiH
17. Firma „Gaj“ doo
18. Forma F
19. LINK Mostar
20. Lokalna inicijativa razvoja LIR, Banja Luka
21. Ministarstvo gospodarstva HnŽ
22. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS
23. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH
24. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva RS
25. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH,
26. Mljekara Pađeni, doo Bileća
27. Narodna skupština RS, Odbor za Evropske integracije i regionalnu saradnju
28. Narodna skupština RS, Odbor za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu
29. Narodna skupština RS, Odbor za privredu
30. Narodna skupština RS, Odbor za trgovinu i turizam
31. Obiteljsko gospodarstvo Radić
32. Omladinski klub Jablanica
33. Opća poljoprivredna zadruga, Konjic
34. Parlament FBiH, Dom naroda, Odbor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo
35. Parlament FBiH, Predstavnički dom, Odbor za poljoprivredu i šumarstvo
36. Poljoprivredna škola, Banja Luka
37. Poljoprivredni fakultet Univerziteta Istočno Sarajevo
38. Privredna komora FBiH
39. Privredno gospodarska komora FBiH
40. PSZ Agrosemberija, Bijeljina
41. PZ "Agropromet"
42. PZ "Dubrave"
43. PZ "Pale"
44. PZ Centar PO, Sarajevo
45. PZ Hodbina, PO Mostar
46. Razvojno-investiciona banka RS
47. Regionalna razvojna agencija za lokalni razvoj – REDAH, Mostar
48. Republički zavod za statistiku RS
49. Savez pčelara FBiH
50. Savez poljoprivrednih proizvođača Županije Zapadnohercegovačke
51. Savez poljoprivrednih udruženja Konjic
52. SBK Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
53. Srednja škola poljoprivrede, prehrane, veterine i uslužnih djelatnosti, Sarajevo
54. TK Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
55. Udruženje Eco Line, Mostar
56. Udruženje Green Building Council, Sarajevo
57. Udruženje La Strada, Mostar
58. Udruženje Orhideja
59. Udruženje poduzetnika BiH
60. Udruženje poljoprivrednika BOSPER
61. Udruženje poljoprivrednika Kantona Sarajevo
62. Udruženje poljoprivrednika SBK
63. Udruženje poljoprivrednika TK, Kalesija
64. Udruženje poljoprivrednika TK, Srebrenik
65. Udruženje poljoprivrednika TK, Tuzla
66. Udruženje poljoprivrednika u BiH
67. Udruženje Terra Sana, Sanski Most
68. Udruženje voćara, Konjic
69. UG „Nešto više“
70. UG Klub potrošača, Mostar
71. UG Potkozarje – Asocijacija za ruralni razvoj
72. Vlada Brčko Distrikta BiH, Odjel za poljoprivredu
73. Zadužni savez BiH
74. Zadužni savez Brčko Distrikta
75. Zadužni savez FBiH
76. ZEDA Zenica, agencija za lokalni ekonomski razvoj
77. ZZ "Brka"
78. ZZ Agroplođ, Stolac
79. ZZ Radobolja, Mostar

Skraćenice

BDP	Bruto nacionalni prihod (dohodak)
BiH	Bosna i Hercegovina
CAP	Zajednička agrarna politika (eng. Common Agricultural policy)
CEFTA	Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini (eng: Central European Free Trade Agreement)
EC	Europska komisija
EU	Europska Unija
F BiH	Federacija BiH
ICT	Informaciono komunikacijske tehnologije
IPA	Instrument pretpristupne pomoć (eng. Instrument for Pre-Accession assistance)
IPARD	Instrument pretpristupne pomoć komponenta V Ruralni razvoj
IRB RS	Investiciono-razvojna banka RS
IT	Informacione tehnologije
KM	Konvertibilna marka
MVTEO	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
NVO	Ne-vladine organizacije
OCD	Organizacije civilnog društva
RG	Registar poljoprivrednih gazdinstava
RK	Registar klijenata
SAD	Sjedinjene američke države

Bibliografija

Agencija za statistiku RS, Godišnji izvještaji

Agencija za statistiku F BiH, Godišnji izvještaji,

Izvještaj o napretku BiH u 2010. god., Europska komisija, Brisel
09.11.2010.god.

Izvještaj Vanjsko-trgovinske komore o robnoj razmjeni sa svijetom,
2010

Odluka o novčanim podrškama poljoprivredi i ruralnom razvoju
F BiH, 2010

Predpristupni sporazum o pridruživanju sa EU, 2008

Sporazum CEFTA, 2006

Strategija razvoja poljoprivrede RS do 2015. godine

Vodič za agrarnu politiku u EU-CAP, Beograd 2010

Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o obezbjeđenju i usmjeravanju
sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede i sela RS (Sl. Gl. RS,
broj; 106/09),

Zakon o novčanim podrškama poljoprivredi i ruralnom razvoju F BiH,
2004

Zakon o obezbjeđenju i usmjeravanju sredstava za podsticanje
razvoja poljoprivrede i sela RS (Sl. Gl. RS, broj; 43/02),

